

Akademie věd
České republiky

Teze disertace
k získání vědeckého titulu „doktor věd“
ve skupině vědy filologické

V různosti je síla

Exilová nakladatelství Sixty-Eight Publishers a Index
nejen ve vzájemné korespondenci

Komise pro obhajoby doktorských disertací v oboru
Bohemistika

PhDr. Michal Přibáň, Ph.D.

Ústav pro českou literaturu AV ČR, v.v.i.

Praha 2023

Obsah

I. Úvod	1
II. Počátky nakladatelské činnosti posrpnového exilu	7
III. Jádro sporu	11
IV. Osmdesátá léta	15
V. Krize	16
VI. Závěr	20
Summary	25
Prameny	29
Literatura	31

I. Úvod

Předložená práce se zabývá některými momenty z historie dvou nakladatelství posrpnového exilu, která před rokem 1989 stihla vydat dohromady téměř 400 publikací nejvýznamnějších autorů své doby, jimž politický režim v Československu upřel veškeré publikační možnosti. Nakladatelství Index založili v Kolíně nad Rýnem publicisté Adolf Müller a Bedřich Utitz, nakladatelství Sixty-Eight Publishers v Torontu manželé Zdena a Josef Škvorečtí. Oba podniky měly některé cíle totožné (chtěly vydávat dobrou beletrii a měly značný zájem o spolupráci s domácím samizdatem), některé odlišné (Index se soustředil také na produkci politickou a politologickou, Škvorečtí kladli větší důraz na „netřídně“ viděnou moderní historii, především kulturní).

Načrtnout dějiny nakladatelského exilu jsem se pokusil již v knize *Prvních dvacet let* (2008), která se zabývá obdobím mezi únorem 1948 a srpnem 1968 a na niž jsem chtěl předloženou práci částečně navázat. Cíle knihy *V různosti je síla* jsou ovšem poněkud užší. Svou pozornost jsem soustředil pouze na dílčí výsek nakladatelských dějin posrpnového exilu a vůbec se nezabývám problematikou vydávání kulturních periodik.

V historii Indexu a Sixty-Eight Publishers sleduji především takové okamžiky, v nichž se projevila konkurenční podstata jejich vzájemných vztahů. Specifické okolnosti jejich činnosti (relativně málo početná a po celém světě roztroušená čtenářská obec, komplikované spojení s domácími autory), rozdílná politická minulost zakladatelů a majitelů jako stále se připomínající determinant vzájemné komunikace a případné

spolupráce, odlišně volené profesní a obchodní strategie a tichý, nicméně dlouhodobý boj o dominanci – to vše působilo řadu nesvárů mezi oběma podniky. Na druhé straně z těchto drobných i závažnějších konfliktů získávaly Index i Sixty-Eight Publishers podněty, které se v jejich produkci – měřeno zájmy čtenářů – projevovaly většinou pozitivně.

*

Česká odborná literatura, zabývající se problematikou exilových nakladatelství, není prozatím příliš bohatá. Bibliografickou základnu tvoří publikace Aleše Zacha *Knih a český exil* (1995), přinášející stručná hesla téměř všech českých nakladatelství na Západě včetně podrobného soupisu jejich produkce, a *Katalog knih českého exilu 1948–1994* (1995), sestavený Jiřím Gruntorádem a jeho spolupracovníky z knihovny Libri prohibiti. František Knopp zpracoval článkovou bibliografii *Česká literatura v exilu* (1996), vycházející z exilových periodik, jež byla tehdy v České republice dostupná. Všechny uvedené zdroje byly alespoň zčásti průběžně aktualizovány a digitalizovány (mj. v databázích Česká literární bibliografie spravovaných Ústavem pro českou literaturu AV ČR), což ovšem není případ slovníku *Exilová periodika* (1999), na němž s autorem předložené publikace spolupracovali Jiří Gruntorád a Lucie Formanová.

Během dalších dvaceti let výzkum literárního exilu neustrnul, mj. i proto, že se rozšířila pramenná základna: položky ve fondu Libri prohibiti i jiných knihoven přibývají, Sdružení občanů Exodus digitalizuje a na stránkách <http://scriptum.cz/> zveřejňuje celé ročníky exilových periodik, rozšiřují se i osobní

fondy a literární pozůstalosti ve veřejných archivech. Pokud si však zúžíme pole zájmu pouze na exilová literární nakladatelství, zjistíme, že výzkum tak dalece nepokročil. Rámcový přehled vývoje jejich činnosti v celém čtyřicetiletém období komunistické vlády v Československu podávají příslušné kapitoly akademických *Dějín české literatury 1945–1989* (P. Janoušek a kol., 2007–2008), vznikají dílčí studie a nakladatelská činnost bývá spíše marginálně nahlížena v řadě monografií. Je zřejmé, že téma je badatelsky stále přítomné, badatelé je však nevnímají jako primární.

Literatura vztahující se k nakladatelství Index se bohužel omezuje na publicistické, časopisecky publikované příspěvky. Ve vzpomínkách Bedřicha Utitze *Kaleidoskop mého století* (2013) je Indexu věnována jediná kapitola, nakladatelská činnost je připomenuta též v Müllerově portrétu, zahrnutého do knihy Františka Cingera *Tři osudy* (2004). Historie Sixty-Eight Publishers byla popisována častěji. Postarali se o to i manželé Škvorečtí v knize *Samožerbuch* (Toronto 1977) a také prostřednictvím řady rozhovorů, včetně knižních – mj. s Karlem Hvíždárou v *Benefici* (Toronto 1990), resp. v knize *Opustíš-li mne, nezahyneš!* (1993). O provozu nakladatelství částečně vypovídá také publikovaná Škvoreckého korespondence s Janem Zábranou a Lubomírem Dorůžkou. Vyšla řada jubilejních článků, v nichž se torontskému nakladatelství věnoval především Michal Schonberg a do určité míry též autor této práce. Zásadním veřejně dostupným pramenem je však edice výboru z korespondence Škvoreckých s Adolfem Müllerem a Bedřichem

Utitzem, kterou pod názvem „Ke spolupráci dvou posrpnových exilových nakladatelství. Korespondence z let 1971–1987 s dodatky z roku 1996“ publikoval Vilém Prečan v *Ročence Československého dokumentačního střediska 2003* (2004).

Další korespondenční prameny jsou k dispozici v archívech. Adolf Müller věnoval rozsáhlý archiv Indexu brněnskému pracovišti Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, a právě Müllerova korespondence je jeho hlavní součástí. Korespondenční archiv manželů Škvoreckých je dostupný na dvou místech, přičemž pro studium dějin jejich nakladatelství jsou významnější dopisy uložené v Hoover Institution ve Stanfordu v Kalifornii (dílní doklady k činnosti nakladatelství v posledních letech jeho existence jsou zpřístupněny v Thomas Fisher Rare Book Library v Torontu).

Právě korespondence (nejen vzájemná) obou nakladatelských dvojic se tak stala výchozím bodem našeho výzkumu. Poskytla nám vcelku spolehlivou dataci všech významných událostí v historii jejich podniků a umožnila nám někdy i vcelku detailně pochopit jejich kauzální souvislosti. Při jejím studiu však bylo nutno mít na paměti, že i autentický text dopisu bývá obvykle pouze autorovou interpretací reality, jejímž kritériem nemusí být jen snaha o co nejpřesnější zaznamenání faktů, ale také – přirozeně a často – jeho strategické zájmy stejně jako vědomé přizpůsobování osobnosti adresáta, předpokladu jeho reakcí apod. Pokud to bylo jen trochu možné, snažil jsem se informace a jejich interpretace uváděné v dopisech ověřovat, při čemž jsem si mohl vypomoci korespondencí jiných pisatelů

k témuž tématu, avšak objektivní či objektivizující doklady byly k dispozici jen ve výjimečných případech.

Výklad je koncipován chronologicky ve snaze nepřipravit čtenáře o možnost paralelně sledovat přirozený vývoj obou podniků. Tomu odpovídá i jeho základní strukturace, jejíž hlavní mezníky jsou umístěny do poloviny sedmdesátých let, kdy začíná kulminovat ústřední spor o vydávání samizdatových děl, a na počátek let osmdesátých, kdy jsou role ve vzájemných vztazích již vymezeny a oba podniky jsou v zásadě stabilizovány. Kapitoly sledující peripetie vztahů mezi kolínským a torontským nakladatelstvím jsou doplňovány kapitolami kontextovými, jež se zabývají činností ostatních vydavatelských podniků, a především dílčími sondami v podobě „příběhů“ některých publikací, které buď zachycují gradaci konfliktu, anebo doplňují naši představu o praxi exilového nakladatelského života.

II. Počátky nakladatelské činnosti posrpnového exilu

Oproti situaci po únoru 1948 odnesla druhá emigrační vlna do zahraničí značné množství významných umělců a spisovatelů především. Stejně jako před dvaceti lety odcházeli do exilu i poražení politikové, tentokrát šlo ovšem takřka výhradně o bývalé (i dosud nevyloučené) členy KSČ, jejichž kredit byl mezi poúnorovými uprchlíky minimální, či spíše záporný. Bývalí komunisté byli též mezi emigrujícími intelektuály, kteří v době těsně předcházející pražskému jaru vytvořili uvnitř strany určitou politickou opozici. Kromě toho odcházeli do zahraničí i nestra-

níci, ba dokonce i oběti komunistických represí z padesátých i šedesátých let. Ačkoli na jaře 1968 sledovaly všechny uvedené skupiny podobné (nikoli totožné) zájmy, po odchodu z republiky se tato zdánlivě, resp. částečně soudržná společenská struktura rozpadla. Podpora reformního komunismu nestraničnými občany byla již věcí minulosti a aplikovat původní rozvržení společenských rolí v prostředí nové exilové generace možné nebylo.

S touto skutečností byla náhle konfrontována především reformně komunistická emigrace, jejíž představitelé doma hráli roli hegemonů společenského vývoje, a přestože se v posledních letech nebránili podnětům od nestraničských skupin, až dosud byli zvyklí o nich rozhodovat. Toto postavení jim však formující se exilová komunita odepřela, o čemž výmluvně vypovídají i okolnosti předcházející vzniku obou nakladatelství.

Prvním kulturně politickým angažmá Adolfa Müllera, který před odchodem do exilu působil jako příslušník rozvědky a posléze jako analytik mezinárodních vztahů, bylo jeho působení v redakční radě časopisu *Text*, který již v roce 1969 v Mnichově založil programní nekomunista Jaroslav Kučera. Protože šlo o první časopis nové generace exulantů, jehož zakladatel pouhý rok po srpnu 1968 vybudoval solidní adresář možných odběratelů, stal se *Text* předmětem Müllerova zájmu, spočívajícího v hledání platformy pro možné ideové ovlivňování spolexulantů. V roce 1970 se mu podařilo pomocí komplotu v redakční radě časopis převzít a proměnit ho k obrazu svému. Současně začal spolupracovat s Jiřím Pelikánem, který v roce

1971 založil dvouměsíčník socialistické opozice *Listy*, určený především k tajné distribuci v Československu, zatímco *Text* měl být nadále orientován na exilové čtenáře. Ačkoli *Text* v dubnu 1972 zanikl, v posledním roce své existence posloužil nejen Müllerovým politickým zájmům, ale především propagaci jeho nového nakladatelství.

Impulsem ke vzniku obou podniků byla schůzka několika exulantů v Torontě, jíž se v lednu 1971 účastnil mj. ekonom Radoslav Selucký a také manželé Škvorečtí. Diskusi o vydavatelských možnostech Selucký zprostředkoval svým přátelům Adolfu Müllerovi a Bedřichu Utitzovi v dopise, kde jim založení nakladatelství navrhl jako zdroj možné finanční základny pro časopis *Text*. Josef Škvorecký v téže době hledal vydavatele pro svůj román *Tankový prapor*, takže i v Torontu padly náměty z diskuse na úrodnou půdu. Možný souběžný vznik dvou konkurenčních podniků vystrašil především Müllera s Utitzem, kteří dokázali odhadnout prvotní výhody torontské firmy: Škvorecký byl populární spisovatel s redakčními zkušenostmi a mnoha přáteli mezi exilovými literáty a nebyl důvod pochybovat, že toho všeho bude schopen využít v zájmu svého podniku. Proto se zakladatelé Indexu pokusili přesvědčit Škvorecké o výhodách případné fúze obou firem (které ještě nezahájily činnost), avšak navzdory podpoře Pavla Tigrida neuspěli. Poměrně čilá vzájemná korespondence z roku 1971 zato určila vzájemné vztahy, které Škvorecký zpočátku diplomaticky nazýval „přátelskou konkurencí“, avšak ve skutečnosti byla jejich podstatou vzájemná nedůvěra a podezírání z nekalých zájmů.

Obě nakladatelství vydala své první knihy v listopadu 1971. Škvoreckého *Tankový prapor* se stal obchodně vůbec nejúspěšnějším titulem exilové literatury; torontský podnik se proto během roku 1972 snažil prostřednictvím několika dotisků o vybudování ekonomických základů budoucí činnosti a k vydání svého druhého titulu dospěl až téměř po roce. Index naopak vydával podle původního programu jeden titul měsíčně, přičemž publikace beletristické zamýšlel střídat s texty politickými a politologickými. Po dvou letech tak ovšem vyčerpal svůj finanční fond (podnikatelská nezkušenost a nízká ochota nechat si poradit zkušenějšími hrála také svou roli), zadlužil se, a v době, kdy Škvorečtí zvyšovali vydavatelské tempo, museli v Kolíně nad Rýnem svou činnost naopak utlumit.

Další postupně vznikající exilová nakladatelství však nemohla Indexu ani torontským konkurovat. Jaroslav Kučera, jehož Müller vypudil z redakce *Textu*, založil nakladatelství CCC Books a první titul vydal dokonce dříve než oba silnější podniky, zvolil však neúspěšnou ediční koncepci a nedokázal sestavit čtenářsky dostatečně přitažlivý okruh autorů. Více zamíchala kartami curyšská Konfrontace, jíž se podařilo využít osobních kontaktů s Alexandrem Solženicynem, nuceně vystěhovaným ze Sovětského svazu, a uzavřít s ním dohodu o vydání románu *Souostroví Gulag*, jenž byl původně přísliben Indexu (a měl být pro něj finanční vzpruhou). Ačkoli nakonec román v Curychu skutečně vyšel, přípravy prvního svazku provázely dodnes ne zcela srozumitelné zmatky, v nichž – jak v publikaci podrobně analyzuji – mohla určitou roli sehrát StB či KGB.

III. Jádro sporu

Zatímco první období nakladatelské činnosti obou podniků, ohraničené zhruba léty 1971 a 1974, bylo charakteristické postupným nabýváním zkušeností, ověřováním koncepčních i obchodních možností a hledáním cest k dosažení rozpočtové stability, druhá polovina sedmdesátých let se nesla ve znamení úsilí o rozšíření autorských okruhů o spisovatele žijící v Československu a publikující v samizdatu.

Jak v Kolíně nad Rýnem, tak v Torontu o jejich tvorbu měli pochopitelný zájem od počátku své činnosti, a to z důvodů jak ekonomických (o čtenářském zájmu nebylo pochyb), tak prestižních. Index ostatně svou činnost zahájil knihou Jiřího Hochmana, který žil v Praze a rukopis románu *Jelení Brod* odeslal na Západ původně zřejmě bez úmyslu vydat ho tam v češtině. Jeho druhou knihu v Kolíně vydali raději anonymně (*Motázky z Ruzyně*) a knihu Františka Šamalíka pod neidentifikovatelným pseudonymem. Škvorecký hned v roce 1971 požádal o pomoc svého přítele Jana Zábranu, ukázalo se však, že domácí beletristé v exilu publikovat nechtějí v obavách z pravděpodobných následků – a tyto obavy vedly nakonec i manžele Škvorecké ke zdrženlivosti. Když v roce 1974 odeslal do Toronta svůj nový román *Štěpení* Karel Pecka, musel je dokonce na dálku přemlouvat, aby knihu vydali, a ujišťovat je, že možné následky unese.

Kontakt mezi autorem a nakladatelem v tomto případě zprostředkovala Peckova sestra, žijící v Kanadě, a jeho matka, jíž bylo umožněno dceru navštěvovat; doložené ukázky z rodin-

né korespondence tvoří pozoruhodnou ilustraci pokusů o zakonspirovanou korespondenční komunikaci. V případě jiných rukopisů, o něž měli zájem jak v Indexu, tak v Torontu, však takto přímá cesta možná nebyla.

Oprávněným zástupcem několika pražských spisovatelů na Západě byl Jürgen Braunschweiger, redaktor nakladatelství Bucher ve Švýcarsku, které ještě před Husákovým nástupem v Československu uzavřelo prostřednictvím Dilie smlouvy mj. s L. Vaculíkem, P. Kohoutem, I. Klímou, A. Klimentem a J. Šotolou, na jejichž základě bylo oprávněno disponovat s jejich autorskými právy v západním světě. Teoreticky se tyto smlouvy, jež nebylo možno z Prahy vypovědět, týkaly i exilových nakladatelství. Bucher však měl zájem udržovat s Československem kořektní vztahy, neboť zamýšlel vydávat též díla autorů normalizačním režimem tolerovaných. Pokusy Adolfa Müllera i Josefa Škvoreckého odkoupit od Braunschweigera příslušná práva byly tedy dlouho marné. Škvorecký měl sice k dispozici např. text Vaculíkových *Morčat*, vydat je však legálně nemohl. Müller rukopis nevlastnil, podařilo se mu je však pomocí lsti vylákat od překladatelky Káči Poláčkové-Henley a v roce 1974 reálně zvažoval možnost pirátského vydání. Upozorněn Škvoreckým, vymluvil mu tyto úmysly sám Braunschweiger s nepřímou pohrůžkou právních následků. Právě Škvoreckého účast v tomto sporu považovali v Indexu za projev otevřeného nepřátelství. Ideu pirátských vydání však ani po této zkušenosti zcela nepopustili. Nabízeli se román Milana Kundery *Život je jinde*, z něhož bez souhlasu autora či nakladatele uveřejnil úryvek Pavel

Tigrid ve *Svědectví* a byl ochoten celý román Indexu zprostředkovat.

Protože se zdálo, že nebude možné vydávat knihy domácích disidentů na základě legálních, a tedy nezpochybnitelných smluv, vyhlásil Josef Škvorecký v říjnu 1975 mezi exilovými nakladateli a vydavateli anketu, v níž by se ozřejmily většinové postoje a možná řešení. K problému se sice vyjádřily různé osobnosti (včetně Milana Kundery, který toho roku přicestoval do Francie), konkurenční nakladatelé však nikoli, a závěry ankety tedy nemohly být prakticky realizovány. V roce 1977 se Index přece jen odhodlal a jako reprint jednoho ze samizdatových opisů vydal – bez jakékoli propagace a zřejmě v minimálním nákladu – román Bohumila Hrabala *Obsluhoval jsem anglického krále*.

Roku 1976 přicestoval do západního Německa historik Vilém Prečan, v podstatě vypovězený z Československa. Ještě doma se stihl připravit na svoji budoucí roli zprostředkovatele komunikace domova s exilem, kterou pak v Německu vykonával až do listopadu 1989. Během třinácti let zajistil dovoz mnoha rukopisů do exilu a vývoz mnoha exilových knih do Prahy; ačkoli nebyl v tomto ohledu jediný, můžeme říci, že právě on zásadním způsobem pomohl k vydání desítek původně samizdatových knih. Přibližně v téže době získával své první zkušenosti s financováním nakladatelské činnosti František Janouch, pozdější zakladatel Nadace Charty 77, která se o vydání mnoha knih zaslouží poskytnutím finanční podpory.

Jakmile se ukázalo, že komunistická vláda se nehodlá do důsledků řídit závěry helsinské konference, které spolupodepsala, a vydávání knih dosud zapovězených spisovatelů v domácích nakladatelstvích nepřipustí, rozhodli se samizdatoví autoři podstoupit nesporná rizika a začali své knihy vydávat česky v exilu. Právní podstata tohoto aktu byla u různých autorů různá: vydavatelská oprávnění exilovým nakladatelům obvykle udíleli západní nakladatelé, kteří pro tyto případy přijali roli agentů jednotlivých spisovatelů (Bucher, Reich Verlag, Rowohlt aj.).

Náhlý příval nabídek z Prahy dokázali využít především Škvorečtí, kteří nyní naplno profitovali z dlouhotrvajících přátelských vztahů s domácími spisovateli. Adolf Müller s Bedřichem Utitzem byli totiž v pražských literárních kruzích prakticky neznámí a s výjimkou Evy Kantůrkové jim nikdo ze samizdatových autorů svá díla nesvěřil. Za těchto okolností se Index odhodlal k několika pirátským vydáním, opírajícím se o víceméně fiktivní „souhlasné vzkazy z domova“, popř. i bez nich. Až dodatečně se tak o novém vydání *Sekyry* dozvěděl Ludvík Vaculík, stejně tak Bohumil Hrabal dlouho nic netušil o vydání celkem čtyř svých děl ve velmi nedbalé ediční a textové přípravě (ze souboru *Poupata* dokonce v Kolíně některé texty svévolně vyřadili a jiné zařadili). Přímo proti autorově vůli v Indexu vyšla sbírka *Morový sloup* Jaroslava Seiferta, který práva na svá díla udělil Škvoreckým, vydat je ovšem směli až po autorově smrti.

Když Index ve svém edičním programu ohlásil vydání děl A. Klimenta, I. Klímy a P. Kohouta, která měli již smluvně

zajištěna v Torontu, proměnil se dosavadní tichý spor mezi oběma podniky v otevřený konflikt, o němž se pochopitelně dozvěděli i autoři samizdatové Edice Petlice v Praze. Pod vlivem několika dopisů Adolfa Müllera se někteří z nich rozhodli své rukopisy vydávat také v Indexu a žádali obě nakladatelství, aby se dohodla na spolupráci. S touto výzvou přijel v roce 1978 na Západ Pavel Kohout, který – stejně jako jeho přátelé v Praze – s téměř celoživotní zkušeností života v socialistické ekonomice nemohl pochopit a docenit skutečnost, že nedotovaná nakladatelství nemohou mít jiné vztahy než konkurenční: každý finanční úspěch byl v podstatě jen nutnou podmínkou pro vydání dalších knih. Index však na Kohoutově výzvě k dohodě mohl jedině profitovat, k čemuž nicméně nedošlo hned (snad vlivem setrvačnosti byly rukopisy z Československa ještě po nějaký čas adresovány Škvoreckým).

IV. Osmdesátá léta

Po určitém váhání se Škvorečtí na počátku osmdesátých let rozhodli projevit dobrou vůli a přistoupili na nápad Františka Janoucha vydat Seifertovy memoáry *Všecky krásy světa* v koedici s Indexem. Realizaci tohoto záměru však komplikovala značná geografická vzdálenost mezi Kolínem nad Rýnem a Torontem a také trvajícím nedůvěra. Dohoda spočívala v tom, že v Kanadě vyjde paperback a v Německu vázaná kniha a že si oba podniky budou svá vydání navzájem propagovat. Index dohodu porušil jako první, když ve svém katalogu torontské vydání neohlásil, Škvorečtí poté neposlali do Kolína včas sazbu (částečně

z objektivních příčin poštovní stávky), takže v době, kdy z Toronta rozesílali první výtisky, Index teprve dojednával termíny v tiskárně. Nakonec Index Škvoreckým nezaplatil poměrnou část za pořízení sazby s poukazem na to, že smlouva takovou dohodu nezahrnuje. Další podobná spolupráce již byla vyloučena.

V téže době získali Škvorečtí souhlas Lenky Procházkové s vydáním jejího románu *Růžová dáma*, avšak Ota Filip, jemuž autorka svěřila prosazování svých textů u cizojazyčných vydavatelů, si přisvojil právo disponovat jimi také ve vztahu k exilovým podnikům a předal toto dílo Indexu, který je bezodkladně vydal. Adolf Müller začínal zvolna využívat možnosti operativnějšího kontaktu s domovem (Škvorecký navíc v obavách o jejich bezpečnost disidentům zásadně netelefonoval) a začal též pružněji přistupovat ke svým edičním plánům. Torontští tento trend nezachytili, navíc paradoxně začínali doplácet na důvěru, kterou jim pražští spisovatelé dosud projevovali. Nedokázali totiž jejich knihy vydávat v očekávaném tempu a vydání některých rukopisů opakovaně odkládali. Domácí autoři se začínali stále více obracet na konkurenci, ať už jí byl Index, nebo specializované nakladatelství Daniela Strože Poezie mimo domov v Mnichově, anebo nově vzniklé Rozmluvy Alexandra Tomského se sídlem v Londýně, resp. v Purley.

V. Krize

Proměnu rolí Indexu a Sixty-Eight Publishers při vydávání samizdatové literatury nejlépe ilustruje případ knih Ludvíka

Vaculíka. Zakladatel Edice Petlice na počátku osmdesátých let nabídl Škvoreckým rukopis *Českého snáře* s tím, že pokud ho vydají v nezkrácené podobě, svěří jim i svou příští knihu, originální osobní kroniku *Milí spolužáci*. Ovšem ještě dříve, než román vyšel, Vaculík na svůj slib zapomněl a nový rukopis odeslal Indexu. Škvorecký tím byl zaskočen a v následující korespondenci s autorem žádal vysvětlení. Vaculík poukazoval na časté nedodržování původně stanovených termínů při vydávání samizdatových knih, značné množství tiskových chyb v nich a ve srovnání s Indexem nižší honoráře (v tomto ohledu se však mýlil). Objektivně vzato Škvorečtí nestíhali vydávat všechny přijaté rukopisy, a protože nebyli ochotni kooperovat s konkurencí, fakticky je tak k nelibosti autorů blokovali. Postupně jejich nakladatelství opustil nejen Vaculík (odešel k Indexu), ale např. také Ivan Klíma (k Tomského Rozmluvám), a Václav Havel exilové vydavatele pravidelně střídal (na Škvorecké přitom zbývaly tituly nesnadno prodejné jako *Dopisy Olze* či filozofický sborník *Hostina*), podobně jako Pavel Kohout, který žil nyní v exilu. Index dokázal získat i autory mladší generace (V. Třešňák), přestože někteří původně jednali se Sixty-Eight Publishers (J. Pelc).

Tento trend Škvoreckým pochopitelně nevyhovoval, přestože jejich zásobníky byly plné, a produkce tedy neklesala. Napětí vztahů s Indexem vyvrcholilo na podzim 1986, když Sixty-Eight Publishers získali na základě smlouvy s autorovou agentkou Susannou Roth práva na Hrabalovy *Proluky*, u nichž bylo možno předpokládat značný čtenářský zájem, a tedy

obchodní úspěch. Jejich vydání však ohlásil také Index, aniž by je měl právně jakkoli podložené. Ačkoli mu S. Roth zakázala distribuci, ve skutečnosti jí zabránil až předběžný příkaz Zemského soudu v Kolíně nad Rýnem. V obavách z finančních následků a ze ztráty prestiže se Adolf Müller obrátil na samotného autora s prosbou, aby na svou agentku zapůsobil v jeho prospěch, a současně se skrytou pohružkou, že v zájmu své obhajoby bude muset zveřejnit Hrabalovu – z hlediska komunistických zákonů nelegální – spolupráci se S. Roth.

Situaci nadto zkomplikoval Alexandr Tomský, který připravil rovněž pirátské vydání ve svém nakladatelství Rozmluvy. Na rozdíl od Müllera však původně netušil, že Hrabal má na Západě svou agentku, již by měl žádat o souhlas, a navíc si v obavách z nežádoucích duplicít nechával z Toronta zasílat zprávy o tamních edičních plánech; v soupisu titulů připravovaných na rok 1986/1987 však Škvorecký *Proluky* zapomněl uvést.

Ačkoli případné soudní jednání nad touto kauzou mohlo finančně významně poškodit pouze Index, jeho důsledky mohly ohrozit exilovou vydavatelskou praxi v obecné rovině. Snad i z tohoto důvodu Susanna Roth souhlasila s tím, že většina nákladu kolínského vydání *Proluk* bude dopravena do Prahy a zde rozprodána; Tomský sledoval podobné cíle od počátku. Pro Index celý případ představoval důrazné varování před nestandardním přístupem k právním otázkám vydavatelské činnosti, žádné zásadní změny ediční politiky však nezpůsobil.

Podstatnými změnami však procházela domácí společnost. Po dvaceti letech dospěla nová generace autorů, čtenářů

i samizdatových vydavatelů, což mělo za následek výrazný rozvoj alternativní kultury včetně literatury. Jak Index, tak Sixty-Eight Publishers se snažili navázat kontakt s autory nové generace, což se jim částečně dařilo, byť ne hned. Škvorečtí se například zřekli vydání próz Martina M. Šimečky, zatímco Index dokázal riskovat jednak založením speciální edice Paternoster a jednak vydáním románu Jana Pelce ...*a bude hůř*, který Müller přijal z podnětu Pavla Tigrida, aniž by byl o vhodnosti jeho zařazení do edičního plánu přesvědčen.

Naopak však v Kolíně nedokázali správně interpretovat domácí politický vývoj. Nedocení sílícího významu osobnosti Václava Havla se projevilo jednak ve spíše zdrženlivé „asistenci“ u vydání souboru jeho esejí *Do různých stran* a jednak ve slabé orientaci v překotném vývoji po 17. listopadu 1989. Na pád komunistického režimu v Československu Müller zareagoval okamžitým zastavením činnosti Indexu (na jaře 1990 vyšly už jen tři rozpracované tituly), akceptovat domácí vývoj, který bezprostředně po převratu vedl k masovému odmítnutí komunistických i socialistických idejí, však nedokázal. Se značnou nevolí přijal rozhodnutí nového prezidenta Havla udělit vysoké státní vyznamenání manželům Škvoreckým za jejich vydavatelskou činnost; sám musel na podobné ocenění počkat několik let.

Škvorečtí až do roku 1994 pokračovali ve vydávání knih posledního edičního ročníku, naplánovaného ještě před převratem (realizován byl pochopitelně s různými odchylkami), také pro ně měl však vznik nových poměrů hořkou příchuť –

zvláště v souvislosti s obviněním Zdeny Salivarové ze spolupráce se Státní bezpečností.

VI. Závěr

Zásluhou historika Viléma Prečana měla odborná veřejnost již v roce 2004 k dispozici první, do značné míry deziluzivní průhled do zákulisí Indexu a Sixty-Eight Publishers (PREČAN 2004). Podrobnější výzkum prokázal, že romantický pohled předlistopadového čtenáře, vděčného oběma nakladatelstvím za každou vydanou knihu, byl velmi vzdálen reálným okolnostem činnosti obou podniků.

Adolf Müller s Bedřichem Utitzem byli ve vztahu ke Škvoreckým od počátku defenzivní. Věděli, že Sixty-Eight Publishers mají větší předpoklady k úspěchu, přesto svou činnost zahájili relativně úspěšně. Finanční krize, do které záhy upadli, je však usvědčila z příliš amatérského pojetí nakladatelské práce. Z Utitzových pamětí víme, že zatímco Index tuto krizi přestál, vzájemný vztah jeho zakladatelů nikoliv (UTITZ 2013). Nakonec se však Müllerovi podařilo podnik stabilizovat a udržet v činnosti po celých dvacet let normalizačního režimu.

Také nakladatelství manželů Škvoreckých procházelo různými krizemi, jejichž kořeny tkvěly ve finančních problémech, v občasných neshodách se zaměstnanci a nejčastěji v prosté únavě, v podstatě však po celých dvacet let fungovalo stabilně. Je velmi pravděpodobné, že nebýt jedné jediné okolnosti, mohli by se Škvorečtí věnovat svým edičním záměrům a o svou kolínskou konkurenci by se vůbec nemuseli starat.

Onou okolností byl odlišný vztah obou podniků k mezinárodně platným pravidlům nakladatelské činnosti. Ta byla konstruována pro podmínky svobodného trhu, na němž se exilová nakladatelství sice pohybovala, jakmile však vstoupila do hry díla tvůrců, kteří v Československu podléhali totalitní moci, bylo objektivně složité se pravidlům běžným v západním světě přizpůsobit. V Torontu si byli vědomi, že aplikace těchto pravidel na aktuální situaci „roztrojené“ české literatury povede k absurdním důsledkům, přesto se rozhodli je respektovat a téměř každému „pokušení“ dokázali odolat. Osobní vztahy s domácím spisovatelem ostatně Škvoreckého zavazovaly, že je jakýmkoli svým neuváženým činem nevystaví možnému ohrožení ze strany represivních orgánů. Obtížně se však vyrovnával s pomyslením, že Index je ochoten závazná pravidla podnikání v nakladatelské branži porušit v zájmu nabytí konkurenčních výhod. V tomto ohledu byla jeho podezření na místě: ačkoli je Adolf Müller vždy popíral, pohled do jeho korespondence dává za pravdu Škvoreckému.

Přímá komunikace mezi oběma podniky sice probíhala kontinuálně, torontské apely ovšem Müller odmítal. Prostředky, jakých využíval ve snaze najít si cestu k pražskému samizdatu, nicméně vskutku nebyly korektní. Patřilo k nim více či méně nápadné podrývání pověsti torontské konkurence a mnohdy též falešná argumentace v korespondenci s autory. Ze způsobu, jakým navázal a posléze rozvíjel komunikaci s Ludvíkem Vaculíkem, je sice rovněž cítit kalkulaci, nápadnější je však diplomatická strategie prozrazující, že jakmile se dokázal od nekorektního

postupu oprostít, dosahoval svých cílů rychleji a úspěšněji. V situaci, kdy Škvorečtí již nemohli včas a plně uspokojovat zájmy samizdatových spisovatelů, dokázal řadu z nich převést do svého nakladatelství: stačila mu k tomu mírná změna ediční politiky, resp. její posun k vyšší rychlosti a operativnosti. Vzájemné vztahy se Škvoreckými však už poklesly natolik hluboko, že je ani oprávněně vzrůstající Müllerovo sebevědomí nemohlo zachránit. Jak ukázal případ Hrabalových *Proluk*, vývoj byl i v osmdesátých letech spíše opačný.

Příběh obou nakladatelství měl však i svou nesrovnatelně důležitější veřejnou tvář. Ač se nám to v dnešních časech může jevit nepatříčně patetické, také posrpnová exilová nakladatelství zachraňovala národní kulturu a domácí i exilová veřejnost měla důvod být jim za to vděčná. Na rozdíl od svých pouónorových předchůdců se počátkem sedmdesátých let vydavatelé nemuseli bát zániku jazyka, báli se jen jeho deformací, zneužívání a „vyprazdňování“. Po vyvrácení prvních zpráv o možném prohlášení Československa za šestnáctou republiku Sovětského svazu pominuly i obavy ze ztráty státní samostatnosti. Zachraňovat však bylo třeba alespoň to, čeho česká a slovenská společnost dosáhly v době svého značného vzepětí během šedesátých let. *Svoboda uměleckého projevu* byla tehdy prakticky na dosah.

Sečteme-li počet titulů vydaných v pěti nejdůležitějších exilových nakladatelstvích sedmdesátých a osmdesátých let, dospějeme k číslu okolo sedmi set publikací. Takového množství dosáhla ve stejném období dvě až tři významnější krajská

nakladatelství v Československu dohromady: ani ve srovnání s domácími podniky tedy nejde o zanedbatelný počet. Tím však zhodnocení významu exilových podniků nekončí. Pokud konstatujeme, že nakladatelé vytvářeli zázemí pro exilové a domácí autory, znamená to také, že zčásti nepřímo iniciovali jejich tvorbu tím, že jim zprostředkovali to nejdůležitější, totiž kontakt s publikem (mnozí spisovatelé publikující v exilu se totiž nedokázali dlouhodobě prosadit v jinojazyčných západních nakladatelstvích). Na rozdíl od období padesátých let se tak právě v samizdatových a exilových edicích odehrávaly skutečné literární dějiny.

Ve své knize *Prozaická skutečnost* již před čtyřiceti lety konstatoval Jan Lukeš, že literatura šedesátých let nedostala příležitost k plynulému *sebepřekonání*, neboť ji „politický vývoj znehybnil v ustrnulém gestu, z něhož jako by nebylo východiska“ (LUKEŠ 1982: 11). Publikovat takovou myšlenku byl tehdy vlastně odvážný čin, protože za citovanými slovy bylo možno vytušit autorův negativní soud nad mocenským zásahem, který nejen literatuře zabránil v přirozeném vývoji. Ani mezi řádky však Lukeš tehdy nesměl napsat, že literatura šedesátých let z onoho „ustrnulého gesta“ východisko našla, že v příštích desetiletích mohla v jakési formě alespoň *pokračovat* a že dokonce vytvořila prostor svým nástupcům, aby ji mohli úspěšně překonat. Chyběla jí pouze a jen necenzurovaná publicita.

Ve chvíli, kdy režim vyřadil mnoho vynikajících spisovatelů z edičních plánů i historických příruček, paradoxně je tak zbavil dosud samozřejmé povinnosti „brát ohled na poměry“.

Alespoň *vnitřní* svobody uměleckého projevu tak bylo dosaženo. A exilová nakladatelství, mezi nimi především Sixty-Eight Publishers a Index, mají nehynoucí zásluhu na tom, že u toho mohli být i čtenáři.

Summary

The most prominent publishing houses of the Czech exile in the 1970s and 1980s, Index in Cologne and Sixty-Eight Publishers in Toronto, both started operating in November 1971. By the time of the fall of the communist regime in 1989, they had published almost four hundred books that were distributed to Czech readers in exile and through secret channels also to those who stayed at home after the occupation of Czechoslovakia by Warsaw Pact armies in August 1968. Both publishers had the same mission: to help save free Czech literature and to fight the totalitarian regime in their home country with the written word. And understandably, both almost immediately started struggling with economic pressures that never went away. It is hardly surprising that their mutual relationship was rather complicated. Sixty-Eight Publishers and Index became competitors, with all the consequences that it entails.

The first signs of trouble appeared right at the beginning. The founders of Index, Adolf Müller and Bedřich Utitz, believed that the exile market could not sustain two companies doing the same thing, and so they suggested a merger to Zdena and Josef Škvorecký – even before any books were published in either Cologne or Toronto. But the Škvoreckýs refused, stating that they saw no reason to do so. Both publishing houses went their separate ways. One constant source of tension was the issue of copyright to works produced by authors living in Czechoslovakia. In the political situation of the time, it was impossible to contact them directly; all letters were sent through secret channels and

could take months to reach their addressees. The messages that were ultimately delivered were often distorted or incomprehensible. While both publishing houses largely made sure not to jeopardise the situation of their writers in Prague, Index did publish several books without the authors' consent. Sixty-Eight Publishers, on the other hand, considered this too risky as well as an unfair form of competition. One of these books was a collection of poems by Jaroslav Seifert, but most of the controversial volumes were written by Bohumil Hrabal. Some similar cases were successfully prevented.

In the early eighties, both publishing houses agreed to work together on the publishing of Jaroslav Seifert's memoir, *Všecky krásy světa* (All the Beauty in the World). But because the contract did not account for all the potential complications, and because collaboration was made difficult by geographic distance as well as various unforeseen events (like a strike at the Canadian Post), this attempt was ultimately unsuccessful.

While in the late seventies, Sixty-Eight Publishers had the advantage of the Škvoreckýs' personal contacts with the samizdat writers of Prague that made securing new manuscripts easier, the situation gradually changed throughout the eighties. Because it was easier to communicate with Czechoslovak authors from West Germany than Canada, Index could exchange messages with them faster and respect their wishes better. In terms of prestige, which was undoubtedly part of the competitive relationship between the two publishers, Index eventually started to outshine Sixty-Eight Publishers. But because Index continued to publish the occasional "pirate edition" without consent of the author,

the relationship between the two companies reached a crisis point in 1986. While Sixty-Eight Publishers secured Bohumil Hrabal's consent with the publication of his memoir *Proluky* (through Hrabal's literary agent), Index published the book almost at the same time without any consent. The case was tried by a West German court which fined Index and prevented further distribution of the book.

My dissertation explores this and many other cases of conflicts between the two publishing houses in detail. At the same time, it informs readers about the history of both companies, presented in the broader context of the literary life of the Czech exile.

PRAMENY

1. Archivy veřejné

Archiv bezpečnostních složek, Praha

svazek Bedřich, č. 12613/321 [Bedřich Utitz]

svazek Hochman a spol., č. V-18033 MV [Jiří Hochman]

svazek Repo, č. 45754 [Tomáš Řezáč]

svazek Petr, č. 12398/319 [Antonín Pašek]

svazek Cirkusák, č. 12398/322 [Oskar Krause]

svazek č. KR-647842 MV [Karel Pecka]

svazek Krtek, č. KR-739420 [Mojmír Klánský]

Thomas Fisher Rare Book Library, Toronto, Kanada

Coll. 144 Škvorecký (Josef) Papers

Coll. 592 Škvorecký (Josef) Papers

Hoover Institution Library and Archives, Stanford, CA, USA

Coll. Josef Škvorecký Papers (korespondence
a dokumentace)

Knihovna Václava Havla, Praha

Korespondence J. Škvoreckého a V. Havla

Literární archiv Muzea literatury, Praha

Fond Bohumil Hrabal

Fond Karel Pecka

Libri prohibiti, Praha

Veškerý knižní, časopisecký a dokumentační fond knihovny

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR Praha, pracoviště Brno

Archiv nakladatelství Index a Adolfa Müllera

(korespondence a dokumentace)

2. Archivy soukromé

IRGL, Marek

Korespondence Jaroslava Strnada a nakl. Konfrontace

NOVÁK, Jan

Přepisy osobní korespondence: Škvorecký, Josef

PREČAN, Vilém

Přepisy osobní korespondence: Müller, Adolf; Škvorecký, Josef; Vaculík, Ludvík; Vladislav, Jan

PŘIBÁŇ, Michal

Dokumenty k exilovému literárnímu životu 1948–1989

Osobní korespondence: Škvorecký, Josef

Kopie korespondence:

Škvorecký, Josef – Škvorecká, Zdena (část)

Škvorečtí, Zdena a Josef – Salivar, Lumír

Škvorečtí, Zdena a Josef – Strnad, Jaroslav

REINER, Martin

Kopie korespondence

Škvorecký Josef – Blatný, Ivan a Meacham, Frances

ŠKVORECKÁ, Zdena

Rodinný archiv dokumentů a fotografií

LITERATURA (výběr)

ANDREW, Christopher, M. – MITROCHIN, Vasilij

2001 *Neznámé špionážní operace KGB. Mitrochinův archiv*. Praha: Academia.

BAŠTA, Jiří

2001 „Agent REPO – spisovatel ve službách komunistické propagandy“. *Securitas imperii*, sv. 8, s. 6–69.

BURGET, Eduard

2022 „Z Provodína až do Kolína nad Rýnem“. In: Příbáň, Michal a kol.: *50 let Indexu a Sixty-Eight Publishers*. Praha: Vysoká škola kreativní komunikace, s. 21–36.

CINGER, František

2004 *Tři osudy*. Praha: Erika.

CUHRA, Jaroslav

1997 *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969–1972*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.

FILIP, Ota

2007 *Osmý čili nedokončený životopis*. Brno: Host.

FORMANOVÁ, Lucie – GRUNTORÁD, Jiří – PŘIBÁŇ, Michal

1999 *Exilová periodika*. Rychnov nad Kněžnou: Ježek.

GRUNTORÁD, Jiří

1995 *Katalog knih českého exilu*. Praha: Primus.

HANÁKOVÁ, Jitka a kol.

2011 *Archiv svobody na zámku Schwarzenbergu*. Praha: ČSDS a Národní muzeum.

HAVEL, Václav – PREČAN, Vilém

2011 *Václav Havel – Vilém Prečan: korespondence 1983–1989*.
Ed. Vojtech Čelko. Praha: ČSDS.

IRGL, Marek

2000 *Švýcarské exilové nakladatelství Konfrontace v korespondenci 1973–1981*. Disertační práce. Olomouc: FF UP.
Nepublikováno.

JANOUCHE, František

1995 *Šel básník chudě do světa*. Praha: Český spisovatel.

JANOUCHE, František – HAVEL, Václav

2007 *Korespondence 1978–1991*. Praha: Akropolis.

JANOUCHE, František – PELIKÁN, Jiří

2015 *Korespondence*. Ed. Petr Orság. Praha: Novela Bohemica.

JANOUCHE, František – VACULÍK, Ludvík

2012 *Korespondence*. Praha: Mladá fronta.

JANOUCHEK, Pavel

2008 *Dějiny české literatury 1945–1989*. Sv. IV, 1969–1989. Praha:
Academia.

KAŇÁK, Petr – DVOŘÁKOVÁ, Jiřina – JUROVÁ, Zdeňka

2016 *Československá rozvědka a pražské jaro*. Praha: Ústav
pro studium totalitních režimů.

KNOPP, František

1996 *Česká literatura v exilu 1948–1989*. Praha: Makropulos.

KVASNIČKA, Václav

1994 *Droga zvaná špionáž*. Praha: Periskop.

- LOUČOVÁ, Petra
2019 „O literatuře na cigaretových papírcích a průklepovém papíře“. *Securitas imperii*, sv. 34, s. 278–316.
- LUKEŠ, Jan
1982 *Prozaická skutečnost*. Praha: Mladá fronta.
- MATĚJKOVÁ, Radmila
1993 *Vznik a činnost exilového nakladatelství Index*. Diplomová práce. Praha: FF UK. Nепublikováno.
- ORSÁG, Petr
2016 *Mezi realitou, propagandou a mýty. Československá exilová média v západní Evropě v letech 1968–1989*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- PREČAN, Vilém (ed.)
2004 „Ke spolupráci dvou posrpnových exilových nakladatelství. Korespondence z let 1971–1987 s dodatky z roku 1996“. In: *Ročenka Československého dokumentačního střediska 2003*. Praha: Čs. dokumentační středisko, s. 53–134.
- PŘIBÁŇ, Michal
2008 *Prvních dvacet let*. Brno: Host.
- PŘIBÁŇ, Michal a kol.
2022 *50 let Indexu a Sixty-Eight Publishers. K jubileu dvou českých exilových nakladatelství*. Praha: Vysoká škola kreativní komunikace.
- REINER, Martin
2014 *Básník*. Praha: Torst.

SCHONBERG, Michal

- 2005a „Tři životy Josefa Škvoreckého“. In: Kupcová, H. – Příbáň, M. (eds.): *Škvorecký 80. Sborník z mezinárodní konference o životě a díle Josefa Škvoreckého*. Praha: Literární akademie, s. 15–23.
- 2005b „Proč nevyšel Stín Svobody. Příběh nenapsané knihy“. *Danny*, č. 1, s. 36–57. Též in: Příbáň, Michal a kol.: *50 let Indexu a Sixty-Eight Publishers*. Praha: Vysoká škola kreativní komunikace, s. 85–105.

SOLŽENICYN, Alexandr

- 2003 *Zrno mezi žernovy*. Praha: Academia.

STRNAD, Jaroslav

- 1999 *Panoptikum*. Praha: Torst.

STROŽ, Daniel – HRUŠKA, Emil

- 2010 *Dokázat se vzepřít*. Praha: Futura.

ŠÁMAL, Petr

- 2022 „Ludvík Vaculík mezi Evropou a Kanadou“. In: Příbáň, Michal a kol.: *50 let Indexu a Sixty-Eight Publishers*. Praha: Vysoká škola kreativní komunikace, s. 45–69.

ŠIDÁK, Pavel

- 2018 „České rozhovory“. In: Příbáň, Michal a kol.: *Český literární samizdat 1949–1989*. Praha: Academia – Ústav pro českou literaturu AV ČR, s. 141–143.

ŠKVORECKÝ, Josef – DORŮŽKA, Lubomír

- 2011 *Na shledanou v lepších časech*. Eds. Alena a Michal Příbáňovi. Praha: Books and Cards.

2021 *A napiš, když budeš mít náladu*. Eds. Michal Příbáň a studenti VŠKK – Literární akademie. Praha: Vysoká škola kreativní komunikace.

ŠKVORECKÝ, Josef – SALIVAROVÁ, Zdena
1977 *Samožerbuch*. Toronto: Sixty-Eight Publishers.

ŠKVORECKÝ, Josef – ZÁBRANA, Jan
2010 *Jak je ve větě člověk*. Eds. Alena a Michal Příbáňovi. Praha: Books and Cards.

TOMEK, Prokop
2006 *Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa – „Objekt Alfa“*. Praha: ÚDV.

UTITZ, Bedřich
2013 *Kaleidoskop mého století*. Praha: Academia.

VACULÍK, Ludvík (ed.)
1991 *Hlasy nad rukopisem Vaculíkova Českého snáře*. Praha: Torst.

VLADISLAV, Jan
2012 *Otevřený deník*. Praha: Torst.

VOSKOVEC, Jiří – WERICH, Jan
2008 *Korespondence III*. Ed. Ladislav Matějka. Praha: Akropolis – Jiří Tomáš.

ZACH, Aleš
1995 *Kniha a český exil 1949–1990*. Praha: Torst.

